ESHQOBIL SHUKURNING “LOY CHAQMOG‘I” ASARIDA “NASOYIM UL-MUHABBAT” AN’ANALARINING BADIIY TALQINI

f.f.f.d (PhD) Ra’no Payzullayeva,

Navoiy davlat universiteti DSc doktoranti

Annotatsiya: Maqolada Eshqobil Shukurning “Loy chaqmog‘i” asarida Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat” tazkirasi bilan yuzaga kelgan ijodiy-estetik munosabat tahlil qilinadi. Asarda “Nasoyim ul-muhabbat”dagi tasavvufiy shaxslar, ularning hayoti va hikmatlari bevosita takrorlanmay, zamonaviy badiiy tafakkur nuqtayi nazaridan qayta talqin etilgani ko‘rsatiladi. Xususan, “Yo‘lovchi” obrazi, “yulduzlar va sayyoralar xaritasi”, sayyoralar tizimi hamda “so‘fiy senmi yo men?” shaklidagi mumtoz savolning “Shoir senmi yo men?” tarzida yangilanishi tahlil markaziga olinadi. Eshqobil Shukur Navoiy yaratgan tasavvufiy-badiiy olamni zamonaviy inson, shoir va ijodkorning ruhiy izlanishlari bilan bog‘laydi. Natijada mumtoz manba zamonaviy nasriy-poetik tafakkurda yangi mazmun va badiiy vazifa kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Eshqobil Shukur, Alisher Navoiy, “Loy chaqmog‘i”, “Nasoyim ul-muhabbat”, tasavvuf, intertekstuallik, ijodiy dialog, Yo‘lovchi, sayyora, mumtoz an’ana, badiiy tafakkur.

O‘zbek adabiyotida mumtoz adabiy meros bilan zamonaviy ijodiy tafakkur o‘rtasidagi munosabat turli shakl va ko‘rinishlarda namoyon bo‘lib keladi. Xususan, Alisher Navoiy ijodi zamonaviy o‘zbek adabiyoti uchun nafaqat tarixiy-estetik manba, balki yangi badiiy ma’nolarni yuzaga chiqarishga imkon beruvchi faol ijodiy maydon vazifasini ham bajaradi.

Eshqobil Shukurning “Loy chaqmog‘i” asari ana shu jihatdan alohida e’tiborga loyiq. Asar bevosita “Nasoyim ul-muhabbat” bilan ijodiy muloqotga kirishadi. Unda Navoiy tazkirasida tilga olingan avliyolar, ularning hikmatlari va tasavvufiy qarashlari zamonaviy ijodkor tafakkuridan o‘tkazilib, yangi badiiy yaxlitlikka

birlashtiriladi. Shoir va tasavvufiy olim Mirzo kenjabek ham Eshqobil Shukurning mumtoz adabiyot badiiy, milliy, ma'rifiy tafakkur va hikmat an'analarini "Loy chaqmog'i" turkumida davom ettirganligini ta'kidlaydi.[3; 1]

Asarning dastlabki poetik-falsafiy qatlamidayoq hayot va o'lim, topish va yo'qotish, insonning ichki izlanishi kabi masalalar o'rtaga qo'yiladi. Bu esa "Loy chaqmog'i"ni oddiy tazkira talqini emas, balki mumtoz matn bilan zamonaviy ijodkor o'rtasidagi murakkab dialog sifatida o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat" asari Sharq tasavvufiy tafakkurining yirik namunalari bilan bir qatorda, o'zbek adabiyotida avliyo va oriflar hayotini badiiy-estetik jihatdan talqin etishning muhim manbalaridan biridir. [1; 6] Eshqobil Shukur "Loy chaqmog'i"da ushbu manbaga tayyor syujet yoki ma'lumotlar majmui sifatida emas, balki zamonaviy ijodiy tafakkurni harakatga keltiruvchi badiiy asos sifatida murojaat qiladi. [2; 214] Asarda "Yo'lovchi" obrazi "Nasoyim ul-muhabbat"ni o'zida olib yuruvchi, uning ruhiy-badiiy olamidan zamonaviy makon va zamonga o'tuvchi timsol sifatida shakllantiriladi. Yo'lovchining qo'lida "Nasoyim ul-muhabbat"ning "yulduzlar va sayyoralar xaritasi" mavjudligi bejiz emas. Bu xarita oddiy geografik yo'nalish emas, balki ma'naviy izlanishlar xaritasidir.

Shu tariqa Navoiy tazkirasidagi alohida shaxslar va hikoyatlar Eshqobil Shukur asarida yagona ruhiy safar tizimiga birlashtiriladi. Yo'lovchi vaqt va makon chegaralaridan chiqib, mumtoz davr bilan zamonaviylik o'rtasida harakat qiladi.

Bunda muhim jihat shundaki, muallif Navoiy matnini qayta bayon qilish bilan cheklanmaydi. U undan yangi savollar tug'diradi. Mumtoz matndagi ma'no zamonaviy insonning ruhiy ehtiyojlari, ijodkorlik mas'uliyati va o'zlikni anglash jarayoni bilan bog'lanadi.

"Loy chaqmog'i"ning asosiy badiiy markazlaridan biri — Yo'lovchi obrazidir. Uning yo'li oddiy makoniy harakat emas. Bu — insonning o'z mohiyatini izlash yo'li.

Yo‘lovchi “Nasoyim ul-muhabbat”dagi ma’naviy shaxslar olamidan o‘tarkan, har bir uchrashuv orqali inson, so‘z, ruh, nafs va ishq haqidagi savollarga duch keladi. Shu sababli “yo‘l” tushunchasi asarda ramziy-falsafiy mazmun kasb etadi.

Abu Abdulloh Dinavariy “Nasoyim ul-muhabbat”da beshinchi tabaqadagi mashoyixlardan biri sifatida beriladi. U “sufiya mashoyixlarining ulug‘rog‘i” va shu toifa ilmining “fasihrog‘i” sifatida tavsiflanadi. [1; 184]

Navoiyga oid tadqiqotlarda Dinavariyning zohir va botin haqidagi qarashi ham aynan keltiriladi: “ularning zohiriy liboslari seni taajjubga solmasin...” mazmunidagi fikr orqali tashqi ko‘rinishdan ko‘ra botiniy holat muhimligi ta’kidlanadi.

Eshqobil Shukurda: Dinavariy obrazi oddiy tarjimai hol sifatida emas, balki “Yo‘l” timsoli orqali poetiklashtiriladi. Fayldagi voqeada uning hayoti oxir-oqibat yo‘lga aylanadi va: “Undan masjidgacha borgan Yo‘l qoldi.” Yakuniy poetik xulosa esa: “Yo‘lsiz ibodat yo‘q, ibodatgoh ham.” [2; 221]

Bu yerda Navoiydagi botiniy komillik g‘oyasi Eshqobil Shukurda yo‘l — ibodat — ruhiy kamol uchligi orqali yangilanadi.

“Nasoyim ul-muhabbat”da Zunnun Misriy alohida muhim tasavvufiy shaxs sifatida berilgan. [1; 23] Navoiy uning tasavvufiy qarashlari, nafsni jilovlash va Haqni anglash haqidagi fikrlarini keltiradi.

“Loy chaqmog‘i”da esa Zunnun Misriy bilan uchrashuv “9-sayyora”da beriladi. Fayldagi parcha:

“Safar chog‘i Zunnun Misriyga
Bir yigit yo‘luqdi ko‘p giryon. [2; 230]

Yigitning tashqi holati nochor bo‘lsa-da, ichki dunyosida ilohiy jo‘shqinlik mavjud. Uning:

Xudo bilan yaqin bo‘lgan zot,
Hech zamonda g‘arib bo‘lurmi? [2; 231]

degan savoli Zunnunning ruhiy holatini o‘zgartiradi. Hazrat Navoiyda Zunnun — tasavvufiy hikmat sohibi. Eshqobil Shukurda esa Zunnun hikmatni qabul qiluvchi va undan ruhiy zarba oluvchi shaxsga aylanadi. Demak, klassik obrazning funksiyasi o‘zgaradi.

Mumtoz tasavvuf adabiyotida yo‘l va safar insonning botiniy kamolotini ifodalovchi muhim poetik vositalardan biri bo‘lgan. [2; 222] Eshqobil Shukur mazkur an’anani saqlagan holda, uning mazmunini zamonaviylashtiradi. Endilikda yo‘l faqat solikning Haqqa tomon intilishi emas, balki shoirning so‘z va haqiqat sari izlanishi sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Shu ma’noda Yo‘lovchi obrazi asarning ikki davrini bog‘lovchi vositaga aylanadi: bir tomonda Navoiy davrining tasavvufiy-ma’rifiy dunyosi, ikkinchi tomonda zamonaviy ijodkorning ruhiy va estetik izlanishlari turadi.

Asardagi eng muhim ijodiy transformatsiyalardan biri “so‘fiy senmi yo men?” savolining “Shoir senmi yo men?” shaklida yangilanishidir.

Mazkur o‘zgarish birgina so‘z almashinuvi emas, balki mazmuniy-estetik siljishni anglatadi. “So‘fiy” tushunchasi mumtoz tasavvufiy tafakkurda ruhiy kamolot yo‘lidan boruvchi, nafsdan xalos bo‘lishga intiluvchi shaxsni bildirsa, “shoir” tushunchasi Eshqobil Shukur talqinida ijodkorning o‘zlik va haqiqat oldidagi mas’uliyatini ifodalaydi.

Demak, muallif mumtoz savolni zamonaviy ijodkor muammosiga ko‘chiradi. So‘fiy o‘zligini anglashga intilganidek, shoir ham o‘z so‘zi, ijodi va mavjudligi mohiyatini anglashga intiladi.

Bu holat Eshqobil Shukur poetikasida mumtoz tasavvufiy tafakkurning mexanik tarzda takrorlanmayotganini ko‘rsatadi. Aksincha, mumtoz tushuncha yangi estetik subyekt — shoirning ichki dunyosiga ko‘chiriladi.

Eshqobil Shukur asarida “so‘z” konsepti ham Navoiy an’anasi bilan bog‘langan holda yangilanadi. Bobo Ali obrazining so‘zga munosabati orqali so‘zning muqaddasligi, uning oldidagi mas’uliyat masalasi ko‘tariladi.

Asarda so‘zga xiyonat qilish Xudoga xiyonat qilish bilan tenglashtiriladi. Bu fikr so‘zning oddiy kommunikativ vosita emas, balki ma’naviy-axloqiy hodisa sifatidagi mohiyatini ochadi.

Yo‘lovchining “So‘zning siri”ni anglashga intilishi esa ijodkorning ichki izlanishini ifodalaydi. Bu yerda “so‘z” tushunchasi mumtoz adabiyotdagi ilohiy va ma’naviy mazmun bilan zamonaviy shoirning ijodiy mas’uliyatini birlashtiradi.

Shunday qilib, Eshqobil Shukur uchun Navoiy merosi faqat mavzu yoki obraz manbai emas. U zamonaviy ijodkorning so‘zga munosabatini belgilovchi estetik va axloqiy mezon sifatida ham namoyon bo‘ladi.

“Loy chaqmog‘i”ning o‘ziga xosligi shundaki, unda mumtoz tasavvufiy qarashlar zamonaviy inson muammolari bilan tutashtiriladi. Navoiy tazkirasidagi avliyo va oriflar haqidagi hikoyatlar Eshqobil Shukur asarida mustaqil falsafiy mazmun kasb etadi. Muallif mumtoz matnning tayyor xulosalarini takrorlamaydi. Aksincha, u Navoiy yaratgan ma’naviy makonga kirib, zamonaviy shoirning savollarini u yerga olib boradi. Shu sababli asarda “Nasoyim ul-muhabbat” ham manba, ham badiiy dialogdosh, ham falsafiy-estetik mezon vazifasini bajaradi.

Bu jarayonni mumtoz badiiy-estetik tafakkurning yangilanishi sifatida baholash mumkin. Chunki an’ana o‘z shaklini saqlagan holda yangi badiiy vazifa oladi: avliyolar haqidagi hikoyatlar endilikda zamonaviy insonning o‘zligini, shoirning ijodiy mas’uliyatini va haqiqatga munosabatini anglashga xizmat qiladi.

“Loy chaqmog‘i”da mumtoz badiiy-estetik tafakkur zamonaviy adabiy jarayonga ko‘chirilarkan, uning mazmuniy imkoniyatlari kengayadi. Shu jihatdan asar mumtoz merosning zamonaviy adabiyotdagi ijodiy transformatsiyasini kuzatish uchun muhim manba bo‘la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик, Ўн еттинчи том. “Насойим ул-муҳаббат”. Ўзбекистон республикаси фанлар академияси “Фан” нашриёти, Тошкент, 2001.

2. Эшқобил Шукур. Сайланма. Лой чақмоғи. – Тошкент.: “Adabiyot”, 2025. 447 б.
3. Mirzo Kenjabek. Yashil qushlar manzumasi. “Jadid” gazetasi. 2025-yil 5-dekabr, 49-son.